

1. دو رکن مهم دانش تاریخ چیست است؟

تهیه و تنظیم: کبری باکویی دبیر ناحیه 2 ساری

2. نخستین پرسش تاریخ نگاران چیست؟ 4. یکی از دستاوردهای مهم بشر در گذر تاریخ چیست؟

تاریخ؛ زمان و مکان

درس 2

5. گاهشماری را تعریف کنید

1) زمان و مکان، دو رکن مهم دانش تاریخ است (نخستین پرسش تاریخ نگاران این است که رویدادهای تاریخی در چه زمانی و کجا رخ داده اند). در این درس، شما با بررسی تجربیات جوامع باستانی برای اندازه گیری زمان، با اهمیت گاهشماری در مطالعه تاریخ آشنا می شوید.

5) گاهشماری، نظامی است که انسان برای اندازه گیری دقیق زمان (سال، ماه و روز) ابداع کرده است (دانش و مهارت اندازه گیری زمان، ارتباط نزدیکی با علوم ریاضیات، نجوم و فیزیک دارد و ابداع تقویم (نتیجه تلاش مشترک دانشمندان این علوم است. در نتیجه نیاز به زمان سنجی بود که بشر موفق شد ابزارهایی مانند ساعت های آفتابی، آبی و شنی و همچنین وسیله پیچیده تری مثل اسطرلاب را برای رصد خورشید، ماه و دیگر سیارگان و ستارگان اختراع کند. 6)

3. چرا تاریخ؛ زمان و گاهشماری
3) دانش تاریخ، بدون توجه به زمان، معنایی ندارد؛ چرا که رویدادهای تاریخی در زمان معینی در گذشته روی داده اند و بدون آگاهی از زمان روی دادن آنها، نمی توان به درک منطقی و درستی از تاریخ دست یافت 3)
4) ابداع گاهشماری: انسان از گذشته های بسیار دور با زمان و نحوه سنجش آن مواجه بوده است. یکی از دستاوردهای مهم بشر، اندازه گیری زمان و ابداع گاهشماری یا تقویم است. 4)
6. ابداع تقویم نتیجه تلاش مشترک چه کسانی است؟

اسطرلاب

ساعت آفتابی

ساعت شنی

یک توضیح

یکی از اقدامات ضروری در تنظیم و تدوین گاهشماری، انتخاب مبدأ معین است. مهم ترین مبدا های گاهشماری عبارت اند از:
1- مبدأ دینی: این مبدأ از رایج ترین مبدا های گاهشماری در جهان است. یهودیان مبدأ گاهشماری خود را بر اساس پیدایش و آفرینش انسان؛ مسیحیان بر مبنای تولد حضرت مسیح علیه السلام و مسلمانان بر پایه هجرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله از مکه به مدینه تنظیم کرده اند.
2- مبدأ ملی و قومی: رویدادهای ویژه ای که برای قوم، جامعه و ملتی، جنبه ملی و افتخار آمیز دارد می تواند آغاز گاهشماری و تاریخ آنها قرار گیرد؛ مثل پیروزی در یک نبرد بزرگ و ملی، رهایی از ظلم و ستم زورگویان، بر تخت نشستن پادشاه و کسب استقلال و آزادی. در گاهشماری های مصری، بابلی و اوستایی، مبدأ گاهشماری، بر تخت نشستن پادشاهان بود.
3- مبدأ مبتنی بر حوادث طبیعی: برخی جوامع، رویدادهای بزرگ طبیعی مانند وقوع آتشفشان یا طوفان عظیم را مبدأ گاهشماری خود قرار می دادند؛ مثلاً سومری ها، گاهشماری و تاریخ خود را به قبل و بعد از طوفان تقسیم می کردند.

1. کدام اقوام باستانی در تنظیم و تدوین گاهشماری پیشگام بودند
2. در بین النهرین و به خصوص در میان بابلی ها چه نوع گاهشماری رایج بود
3. تقسیم بندی گاهشماری خورشیدی قمری را بیان کنید و بابلها اختلاف سال قمری و سال خورشیدی را چگونه رفع می کردند
4. گاهشماری مصریان باستان را توضیح دهید
5. درباره گاهشماری رومیان توضیح دهید
6. گاهشماری مسیحیان به دستور کدام پاپ و به کمک چه کسانی اصلاح شد

تاریخچه گاهشماری در جهان

1) مردمان بین النهرین (میان رودان) و مصریان باستان، در تنظیم و تدوین گاهشماری پیشگام بودند (در بین النهرین و به خصوص در میان بابلی ها، گاهشماری «خورشیدی - قمری» رایج بود) (2) در این گاهشماری، سال به ۱۲ ماه قمری ۳۰ یا ۲۹ روزه تقسیم می شد. از آنجا که سال قمری ۳۵۴ شبانه روز و سال خورشیدی ۳۶۵ و یک چهارم شبانه روز است، برای رفع این اختلاف، هر سه سال، یک ماه به سال می افزودند. (3)

نام ماه های گاهشماری هجری شمسی، قمری و میلادی

هجری خورشیدی	هجری قمری	میلادی
فروردین	محرم	ژانویه
اردیبهشت	صفر	فوریه

4) مصریان نیز گاهشماری خورشیدی دقیق و منظمی داشتند. آنان سال را ۳۶۵ و یک چهارم شبانه روز محاسبه می کردند. در گاهشماری مصری، سال به ۱۲ ماه ۳۰ روزه تقسیم می شد و پنج روز اضافی، به آخر ماه دوازدهم افزوده می شد. همچنین برای محاسبه یک چهارم شبانه روز اضافی، هر چهار سال یک روز به سال می افزودند و به قولی «کبسه» می گرفتند. (4)

5) رومیان در آغاز، گاهشماری دقیقی نداشتند؛ به همین دلیل در سال ۴۶ ق.م. امپراتور روم (ژولیوس سزار) دستور داد گاهشماری رومی براساس گاهشماری مصری اصلاح شود. حدود دو قرن پس از آنکه امپراتوری روم دین مسیحیت را رسمیت بخشید، در سال ۵۲۵ م. تولد حضرت مسیح (ع) به عنوان مبدأ گاهشماری رومیان (مسیحیان) تعیین شد. حدود ۱۰۰۰ سال بعد، (6) پاپ گرگوار سیزدهم، به کمک منجمان، بار دیگر گاهشماری مسیحیان را اصلاح کرد. (6) گاهشماری مسیحی، امروزه به نام گاهشماری میلادی شناخته می شود. (5)

7) گاهشماری هجری قمری که تقویم رایج بیشتر کشورهای اسلامی به شمار می رود، بر پایه گردش ماه به دور زمین تنظیم شده است و مبدأ آن، اول محرم سالی است که پیامبر اسلام (ص) از مکه به مدینه هجرت کرد. (7)

7. گاهشماری هجری قمری بر چه پایه ای تنظیم شده و مبدأ آن چیست

8. تقویم رایج بیشتر کشورهای اسلامی چیست
 با استفاده از تقویم، اسامی ماه های جدول بالا را تکمیل کنید.
 گاهشماری هجری قمری

1. در دوره هخامنشیان چه نوع گاهشماری رایج بود و ماه‌های آن بر چه اساسی نامگذاری شده بود

2. در دوره اشکانیان چه نوع گاهشماری رایج بود

اسامی ماه‌ها و معانی آن در گاه‌شماری اوستایی

نام ماه	معنی	نام ماه	معنی	نام ماه	معنی	نام ماه	معنی
فروردین	نیروی پیش برنده	تیر	ستارهٔ باران	مهر	محبت	دی	آفریدگار
اردیبهشت	راستی و پاکی	آمرداد	جاودانگی	آبان	آب	بهمن	نیک اندیشی
خرداد	کمال و خرمی	شهریور	شهریار نیرومند	آذر	آتش	اسفند	فروتنی مقدس

و آیین ایرانی نام‌گذاری شده بودند. (در دورهٔ اشکانیان، گاه‌شماری‌های بابلی، سلوکی و اوستایی متداول بود.)

تاریخچهٔ گاه‌شماری در ایران

محتوای سنگ‌نوشته‌های بیستون و تخت‌جمشید نشان می‌دهند که گاه‌شماری خورشیدی - قمری بابلی در قلمرو هخامنشیان رواج داشته است، اما ماه‌ها براساس فرهنگ

اسامی روزهای ماه و معانی آن در گاه‌شماری اوستایی

شماره و نام روز	معنی	شماره و نام روز	معنی	شماره و نام روز	معنی
۱- آهوزه‌مزدا	خداوند یکتا	۱۱- خور	خورشید	۲۱- رام	شادی، خوشی
۲- بهمن	نیک‌اندیشی	۱۲- ماه	ماه	۲۲- باد	باد
۳- اردیبهشت	راستی و پاکی	۱۳- تیر	ستارهٔ باران	۲۳- دی به دین	آفریدگار
۴- شهریور	شهریار نیرومند	۱۴- گوش	ایزدنگهبان چارپایان	۲۴- دین	وجدان، بینش درونی
۵- سپندارمذ(اسفند)	فروتنی مقدس	۱۵- دی به مهر	آفریدگار	۲۵- ارد	خوشبختی، توانگری
۶- خرداد (خرداد)	کمال و خرمی	۱۶- مهر	محبت، پیمان	۲۶- اشتاد	راستی
۷- آمرداد (مرداد)	جاودانی، بی‌مرگی	۱۷- سروش	فرمان‌برداری	۲۷- آسمان	آسمان
۸- دی به آذر	آفریدگار	۱۸- رشن	دادگر	۲۸- زامیاد	زمین
۹- آذر	آتش	۱۹- فروردین (فَرَوَهَر)	نیروی پیشرفت	۲۹- مهراسپند	گفتار نیک
۱۰- آبان	آب	۲۰- بهرام	ایزد فتح و پیروزی	۳۰- انارم (انیران)	روشنایی بی‌پایان

1. در دوره ساسانیان چه نوع گاهشماری رایج بود

2. در گاهشماری اوستایی ماهها و روزهای هر ماه با چه اسامی نامگذاری شده بود
3. در ایران دوران اسلامی چه نوع گاهشماری رایج بود

1) در دوره ساسانیان، گاهشماری اوستایی، که گاهشماری دینی زرتشتیان (زردشتیان) محسوب می‌شد، در ایران رایج شد. در این گاهشماری، سال به ۱۲ ماه خورشیدی ۳۰ روزه تقسیم می‌شد. سپس پنج روز اضافی را به نام «اندرگاه» (پنج‌جه) به آخر ماه دوازدهم می‌افزودند. مبدأ گاهشماری اوستایی به تخت نشستن هر پادشاه بود. از آنجا که در

4. یکی از دقیق ترین گاهشماری جهان چه نام دارد

الف - برداشت شما از معانی اسامی روزها در گاهشماری اوستایی چیست؟
ب - به جدول صفحه قبل نگاه کنید و بگویید نام چه تعداد از روزهای ماه، با نام ماههای گاهشماری اوستایی یکسان است؟ با راهنمایی دبیر خود، مشخص کنید روز و ماه در این گاهشماری با چه رویدادی هم‌زمان بود؟
پ - کیسه در گاهشماری اوستایی چگونه محاسبه می‌شد؟

3) در ایران دوران اسلامی گاهشماری هجری قمری رایج شد، اما در کنار آن گاهشماری‌های دیگری مانند یزدگردی، جلالی، دوازده حیوانی و هجری خورشیدی نیز رواج یافت. گاهشماری جلالی یکی از دقیق ترین گاهشماری‌های جهان است و

5) گاهشماری هجری خورشیدی که از سال ۱۳۰۴ ش. در ایران رسمیت یافت، بر اساس آن تنظیم شده است. 5

گناه شماری جلالی

اسفند ۱۳۹۷		فروردین ۱۳۹۸	
February - March 2019		فروردین ۱۳۹۸	
۳	۲	۱	۳۰
۱۱	۱۰	۹	۸
۱۹	۱۸	۱۷	۱۶
۲۷	۲۶	۲۵	۲۴
۳۵	۳۴	۳۳	۳۲
۱	۲	۳	۴
۹	۸	۷	۶
۱۷	۱۶	۱۵	۱۴
۲۵	۲۴	۲۳	۲۲
۳۳	۳۲	۳۱	۳۰
۱	۲	۳	۴
۹	۸	۷	۶
۱۷	۱۶	۱۵	۱۴
۲۵	۲۴	۲۳	۲۲
۳۳	۳۲	۳۱	۳۰

تطبیق و تبدیل تقویم‌ها

رویدادهای تاریخی در سرزمین‌ها و کشورهای مختلف، از جمله در کشور ما، با چند نوع گاهشماری، نگارش یافته‌اند. امروزه متخصصان نجوم و گاهشماری به منظور کمک به تطبیق و تبدیل تقویم‌های مختلف، روش‌های گوناگونی را ارائه کرده‌اند.

5. گاهشماری هجری خورشیدی از چه سالی در ایران رایج شد و بر چه اساسی تنظیم شده است

بر اساس تقویم جلالی تنظیم شده است

الف - با استفاده از روش‌های تطبیق و تبدیل سال‌های میلادی، هجری قمری و هجری شمسی که دبیر محترم در اختیار شما قرار می‌دهد، چند نمونه تطبیق و تبدیل سال‌های میلادی، هجری شمسی و هجری قمری را انجام دهید.
ب - چه نوع گاهشماری‌هایی در تصویر بالا مشاهده می‌کنید؟ زاد روز خود را با استفاده از این گاهشماری‌ها معلوم کنید.

1. خط زمان چیست

2. کرونولوژی چیست؟

یک توضیح

برخی از مورخان، گذشته بشر یا جوامع و کشورها را به دوره‌های مختلفی تقسیم کرده‌اند:

(الف) ۱- دوران پیش از تاریخ (دورانی که خط اختراع نشده بود) ۲- دوران تاریخی (دوره پس از اختراع خط).

(ب) ۱- عصر سنگ (پارینه سنگی، میان‌سنگی، و نوسنگی) ۲- عصر مس ۳- عصر مفرغ ۴- عصر آهن.

(پ) ۱- عصر شکار و گردآوری خوراک ۲- عصر کشاورزی و تولید خوراک.

(ت) ۱- دوره پیش از تاریخ ۲- دوره باستان ۳- دوره میانه (قرون وسطا) ۴- دوره جدید (عصر رنسانس) ۵- دوره معاصر. این تقسیم‌بندی بر مبنای سیر تحولات تاریخ اروپا انجام شده است.

(ث) ۱- ایران دوران باستان ۲- ایران دوران اسلامی

فعالیت ۴

با راهنمایی دبیر و همفکری با یکدیگر، توضیح دهید که تقسیم‌بندی‌های ردیف‌های ب، پ و ث براساس چه معیارهایی انجام گرفته است.

کانال تخصصی تاریخ من @tarikheman3

خط زمان

در درس پیش خواندید که (رویدادهای تاریخی در زمان معینی به وقوع پیوسته‌اند و مورخان می‌گویند که این رویدادها را براساس زمان وقوع آنها توصیف و تحلیل کنند) بنابراین، (نظم و ترتیب رویدادها که به آن گاه‌شماری (کرونولوژی) می‌گویند) در مطالعه و پژوهش تاریخ، اهمیت فراوانی دارد. «خط زمان»، ابزار مناسبی است که به وسیله آن می‌توان رویدادهای یک دوره یا دوران‌های مختلف تاریخی را، به ترتیب زمان وقوع آنها، بر روی نمودار نشان داد.

فعالیت ۵

با راهنمایی دبیر، رویدادهای زیر را بر روی نمودار خط زمان نشان دهید.

۱- ۵۵۹ ق.م: به قدرت رسیدن کوروش در پارس ۲- ۵۳۹ ق.م: فتح مسالمت‌آمیز بابل توسط سپاه هخامنشی و صدور منشور کوروش ۳- ۵۳ ق.م: شکست کراسوس (سردار معروف روم) از سورنا (سردار ایرانی) ۴- ۲۲۴ م: پیروزی اردشیر ساسانی بر آخرین پادشاه اشکانی ۵- ۶۵۱ م: مرگ یزدگرد سوم، آخرین پادشاه ساسانی

۱- Chronology

۲- ق.م: نشانه اختصاری قبل از میلاد، معادل B.C (Before Christ)

۳- م: نشانه اختصاری میلادی، معادل A.D (Anno Domini) به معنای پس از میلاد مسیح

1. چه عوامل جغرافیایی تاثیر مهمی بر زندگی مردمان نواحی مختلف دارند
2. هرودوت و ابن خلدون چگونه به نقش جغرافیا بر وقوع حوادث پرداختند
3. جغرافیای تاریخی چیست

دسترسی به دریاها و آب‌های آزاد، تأثیر مهمی بر زندگی مردمان نواحی مختلف دارند. ¹ نقش و تأثیر پدیده‌های طبیعی و اقلیمی (آب و هوا) در شکل دادن به رویدادها و تحولات تاریخی، از دیرباز مورد توجه مورخان بوده است. برای مثال ² (هرودت مورخ

● رشته کوه‌ها و کوه‌های بلند؛ منبع تأمین آب و مانعی در برقراری ارتباط

تاریخ و مکان؛ تأثیر جغرافیا بر رویدادهای تاریخی مکان، رکن مهم دیگر در مطالعه تاریخ است. به طور کلی همه وقایع و تحولات تاریخی در بستر مکان و محیط رخ می‌دهند. ¹ عوامل جغرافیایی مانند آب و خاک، پستی‌ها و بلندی‌ها، آب و هوا، موقعیت سرزمینی و ارتباطی و

● دریاها و آب‌های آزاد و نقش آنها در ایجاد ارتباط

تاریخی مانند شکل‌گیری تمدن‌ها، مهاجرت‌ها، پیروزی‌ها و شکست‌ها، برپایی سکونتگاه‌ها و شهرها و ایجاد و گسترش راه‌ها و ... مطالعه می‌کند. ³

● بیابان‌ها و کویرها؛ دشواری شرایط زندگی و محدودیت ارتباط

مشهور یونانی، به منظور نگارش کتاب تاریخ خود، به مصر، فینیقیه و جاهای دیگر سفر، و شرایط طبیعی و اقلیمی آن سرزمین‌ها را بررسی کرده است. ابن خلدون (قرن ۸ هـ. ق)، اندیشمند مسلمان تونسی نیز بخشی از مقدمه کتاب العبر خود را به تأثیر جغرافیا و اقلیم بر تاریخ، اخلاق و رفتار آدمیان اختصاص داده است. ²

برخی محققان معاصر نیز به صورت دقیق و مفصل، تأثیر پدیده‌های جغرافیایی مانند رودهای دجله و فرات، نیل، کارون و سند و جلگه‌های حاصل‌خیز پیرامون آنها را بر شکل‌گیری و توسعه تمدن‌های باستانی بین‌النهرین، مصر، ایران و هند بررسی کرده‌اند.

پژوهشگران در چند دهه اخیر، به ارتباط تاریخ و جغرافیا بیشتر از گذشته توجه کرده‌اند و دانش جغرافیای تاریخی گسترش بیشتری یافته است. ³ (جغرافیای تاریخی به مطالعه مناطق و سرزمین‌های مختلف در گذشته می‌پردازد و تأثیر محیط طبیعی و عوامل جغرافیایی را بر رویدادهای

1. یکی از پیامدهای ارتباط جغرافیا و تاریخ چیست

2. نقشه های تاریخی چه اطلاعاتی به ما می دهند

یک توضیح

خلیج فارس یکی از کانون های مهم مبادله تجاری و فرهنگی در دوره باستان بود. در کتیبه ای که از داریوش یکم هخامنشی در مصر بر جای مانده، از خلیج فارس به عنوان دریایی که از پارس آید، نام برده شده است. در دوره ساسانیان، خلیج فارس را دریای پارس می گفتند. مورخان و جغرافی دانان یونانی و رومی در عهد باستان در آثار خود از آب های نیلگون جنوب فلات ایران با عناوینی مانند پرسیکوس سینوس^۱ و آکواریوم پرسیکو^۲ یاد کرده اند که ترجمه آنها «خلیج فارس» و «آبگیر فارس» است. مورخان و جغرافی دانان مشهور مسلمان نیز خلیج فارس را با نام های «بحر فارس»، «البحر الفارسی» و «الخلیج الفارسی» ذکر کرده اند.

روز ملی خلیج فارس

۱۰ اردیبهشت، در تقویم ایران، به عنوان روز ملی خلیج فارس نام گرفته است. تلاش برخی کشورهای همسایه ایران برای تحریف نام تاریخی خلیج فارس عامل مهمی بود تا شورای عالی انقلاب فرهنگی در تیرماه ۱۳۸۴ به پیشنهاد شورای فرهنگ عمومی، روز اخراج پرتغالی ها (۱۰ اردیبهشت) از تنگه هرمز در زمان صفویه را به عنوان روز ملی خلیج فارس نام گذاری کند.

3. مورخان چگونه به اهمیت استفاده از نقشه ها پی برده اند

۱- Persicus sinus
۲- Aquarum persico

4. امروزه نقشه های تاریخی چه کاربردی دارند

مستند «جغرافیای تاریخی خلیج فارس»

جست و جو و کاوش

عوامل طبیعی و جغرافیایی بر سرنوشت برخی از رویدادهای مهم تاریخی، تأثیر چشمگیری داشته اند. به سه گروه تقسیم شوید و هر گروه بر روی تأثیر عوامل طبیعی بر رویدادهای تاریخی زیر، تحقیق کند و نتایج آن به صورت روزنامه دیواری ارائه شود.

۱- مهاجرت اقوام آریایی از سکوتگاه نخستین در علفزارهای اوراسیا؛

۲- نبرد دریایی سالامیس میان ایرانیان و یونانیان در زمان خشایارشا هخامنشی؛

۳- مقاومت آریو برزن در برابر سپاه اسکندر مقدونی.

نقشه های تاریخی

تکامل شیوه های پژوهش در تاریخ در دو قرن اخیر، مورخان به اهمیت استفاده از نقشه ها پی برده اند (۳) به طوری که در تألیفات تاریخی مربوط به این دوره، نقشه هایی از دوره های مختلف تاریخی تهیه و ترسیم شده است. (۴) امروزه از نقشه های تاریخی برای ارائه اطلاعات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، جمعیتی و دیگر جلوه های حیات اجتماعی انسان در گذشته استفاده می شود. (۴)

یکی از پیامدهای ارتباط جغرافیا و تاریخ، اهمیت یافتن نقشه در مطالعه تاریخ است (۱) نقشه های تاریخی انواع مختلف اطلاعات شامل قلمرو حکومت ها، مرزها، پایتخت ها، شهرها، بناهای مهم، محل دقیق رویدادها به خصوص (۴) جنگ ها، شبکه راه ها، مسیرهای مهاجرت و لشکرکشی ها و تقسیمات اداری و مالیاتی را نمایش می دهند. با پیشرفت و (۲) (۳)

○ نقشه جاده ابریشم و راه‌های دریایی در دوران باستان

کانال تخصصی تاریخ من @tarikheman3

پرسش‌های نمونه

- ۱ چرا زمان و مکان، دو رکن علم تاریخ است؟
- ۲ دو تفاوت و شباهت تقویم اوستایی با تقویم هجری شمسی را توضیح دهید.
- ۳ پنج مورد از عوامل جغرافیایی و محیطی را که بر رویدادهای تاریخی اثرگذار بوده‌اند، فهرست کنید.
- ۴ دو رویداد تاریخی را که عوامل جغرافیایی در آن نقش مهمی داشته‌اند، مثال بزنید.
- ۵ چگونه می‌توانیم از نقشه‌های تاریخی در مطالعه تاریخ استفاده کنیم؟